

Demokrasiye Geçiş Sürecinde İslâm Dünyasının Geleneksel Siyaset ve Hadis Kültüründen Kaynaklanan Sorunları

Kâmil ÇAKIN*

ABSTRACT

The Problems of Muslim World on the Way of Democracy, which Established in its Culture and Being in the Prophetic Hadiths. Today Muslims is living generally under the none democratic governments. Because its traditional culture and its prophetic path is causing these systems. It seems that this case is going to go on a long time. This article is searching the charecter of Islamic state in time of The Prophe Muhammad and searching theory of state after The Prophet.

KEY WORDS: Government, State, Islamic State, Democracy.

Demokrasi, sadece yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkiler açısından değil, bundan daha geniş olarak, fertlerin birbiriyle ilişkileri açısından da önemli bir kavram haline gelmiştir.

Siyasi alanda, halkın, belirli aralıklarla sandık başına giderek yöneticisini seçmesinin ötesinde, yönetime aktif katılım anlamına da gelmektedir. Günümüz demokrasilerinde, oluşmuş bulunan sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla, halk iktidarları yönlendirebilmektedir. Halk, düşünce ve taleplerini, ferdi veya teşkilatlı olarak iktidarlara ve kamuoyuna iletebilmektedir.

İktidar-halk ilişkilerinin yanı sıra, fertlerin kendi aralarındaki ilişkilerinde de demokratik tavırdan bahsedilmektedir. Bu, daha ziyade ötekinin düşünce ve hayat tarzına saygı ya da tahammül şeklinde ifade edilmektedir.

Demokrasilerde, -belki daha öncesinde- devlet, soyutluğunu ve kutsallığını kaybederek, beşerileşmiştir. Buna karşılık “teb’a” konumundaki yönetilen kesim “halk” bilincine ulaşmıştır.

Demokrasilerde, yöneten ile yönetilen kitleler arasındaki “dünya-ahiret” ilişkisi, yerini beşeri ilişkiler ağına dönüştürmüştür. Bu ağ içerisinde, artık, halkın devlete karşı pozisyonu uhrevî karşılığı olan ameller cümlesinden değildir. Küreselleşme ve bireyselleşmeyle beraber, devlet de fert gibi ve onunla eşit bir konuma getirilmiştir.

Aynı dine ve aynı etnik kimliğe sahip toplumlar, milletler, birden fazla devletin çatısı altında toplanabilmektedir. Yani, inananların tek devlet çatısı

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

altında toplanması ve “zamanın halifesine” bey’at etmesi değerini kaybetmiş, her toplum kendi içinde yaşadığı devletin halkı olmuştur.

Demokrasilerde kadir-i mutlak bir yönetici yoktur. Devleti yöneten, yasaları çıkaran sadece iktidarı elinde tutanlar değildir. İktidara sahip olanlar, iktidar güçlerini bir yandan halkla diğer yandan bürokratik kurumlarla paylaşmak zorundadırlar.

Demokrasilerde halkın yasa ve uygulamalara karşı çıkararak iktidarları zorlamaları veya bürokratik kurumların iktidarın hatt-ı hareketini tayin edici olması, devlete isyan olarak değerlendirilmemiştir. Halk, taleplerini gösteri ve mitinglerle ifade ederken, iktidarı zorlansa bile, devleti yıkmak gibi bir düşünce içerisinde addedilmemektedir.

Demokrasilerde devleti yöneten kişi ya da elitlerin kayd-ı hayat iktidarda kalmaları düşünülemez. İktidarlar, belirli süre için iktidar olmaktadır; halk istediği taktirde iktidarın devamı mümkün görülmektedir. Devlet başkanlığı veya iktidar Allah’ın ihsanı değil, halkın tevdi ettiği bir emanettir.

Demokrasilerde iktidarlar, halkın inancı ve hayat tarzıyla tenakuza düşmemeye özen gösterirler. Çünkü, halk için ve halk tarafından iktidar olduklarının şuurunda olmaları gerekmektedir.

İslâm kültürünün Kur’an ve hadisler temel alınmak kaydıyla asırlar boyunca oluşturduğu siyaset nazariyesinin aynı noktalardaki temel görüşleri ise şu şekilde özetlenebilir:

Devlet, kutsal ve soyut bir varlıktır.

Devlet, daimidir; onu yöneten kişi ise geçicidir. Yani, devlet, ilâhi bir lütûf olarak algılanmakta, yöneten ise değişebilmektedir.

Devlet daimi, yöneten geçici olsa bile, yöneten ile yönetilen arasında “dünya-ahiret ilişkisi” kurulmuştur. Yani, nasıl ki amellerin ahirette bir karşılığı varsa, yöneticiye itaatın ya da isyanın ahirette bir karşılığı vardır. Yöneticiye itaat, ibadetler türünden bir amel olarak görülmektedir.

İslâm’ın tevhiid akidesinden kaynaklanmış olmalı ki, devletin tekliği öngörülmüştür. Birden fazla devletin varlığı hesap edilmemiştir. Buna paralel olarak, devlet yönetimi de tek kişinin elinde toplanmıştır.

Devlet ile iktidar aynileşmiştir. İktidarı elinde tutana itaat veya isyan, devlete itaat veya isyan şeklinde algılanmıştır. İlk halifeler zamanında, devlet ile iktidar ayrılmıştır. Bu durum bir süre böyle devam etmiş, saltanatla birlikte iki kurum arasında aynileşme kurulmuş ve bu aynileşme son asra kadar devam etmiştir.

Devlet başkanının seçimle işbaşına gelmesi benimsenmiş, ancak, devletin başına geçen kişi kayd-ı hayat başkanlığını korumuştur. Çünkü, devlet başkanlığı Allah’ın bir ihsanı olarak görülmüştür.

Yönetici “lâ yus’el” değildir. Ona itaatın sınırları vardır. Devlet başkanına itaatın sınırı “ma’siyet” kavramıyla belirlenmiştir. Zulüm ve haksızlık karşısında itaat esaslı bozulmadır.

Yönetilenin muhalefeti ve sınırı şu başlıklar altında toplanabilir:

A) Ma'siyet, yöneticinin dinen günah kabul edilen bir fiile zorlamasıdır. Bu durumda ona itaat edilemez.

B) Haksızlık veya zulüm, devlet başkanının ma'siyet derecesine varmayan uygulamalarıdır. Vergi toplamada adaletsizlik gibi. Bu durumda ona isyân söz konusu değildir; çünkü, devlet başkanı geçicidir, aslolan devlettir. Yönetici ölüyor, yerine yenisi gelir, zulüm biter. Devlet de varlığını sürdürmeye devam eder. Bir bakıma, zulüm, zalim ile kayıtlı görülmüş, devletin varlığı ve devam etmesi halkın zulüm görmesinden evlâ kabul edilmiştir.

C) "İsyân", başkaldırı veya kalkışma anlamında değildir. Sadece yasalara uymamayı ifade etmektedir. Devlet başkanının koyduğu yasalara karşı çıkmak, devlete karşı çıkmakla eş anlamlıdır.

D) "İtaat", isyânın zıttı olup, yasalara uyma anlamındadır.

E) "Ma'rûf" oldukça geniş bir kavramdır. Bu kavramın kullanılmasından kasıt, insana ait alanın geniş tutulmak istenmesi olabilir.

Yukarıdaki nazarı durum, bir bakıma, asrımız Batı dünyası ile İslâm dünyası arasındaki en ayırıcı ve gerçek manzarayı ortaya koymaktadır. Yani, 3. bine adım atarken içinde yaşadığımız gerçekleri ifade etmektedir.

Bu noktada bizim meselemiz şudur:

İslâm dünyasının demokrasiye geçişi elzem midir?

İslâm dünyası demokrasiye geçecekse, bu, yukarıdaki nazarı zemin üzerinde nasıl gerçekleşecektir?

Bu ve benzeri sorulara tatmin edici cevaplar verebilmemiz için temel dini nasslar ve nazariyatı gözden geçirmek gerekmektedir. Belki bu şekilde sağlıklı bazı sonuçlara varmamız mümkün olabilecektir.

İslâm'ın geldiği yıllarda Hicaz bölgesinde Arapların sistemli ve teşkilatlı bir devletleri yoktu. Arabistan'ın kuzey ve güneyinde köklü devletler kurulmuş olmasına ve Hicaz Araplarının bunlarla ticari ilişkilere girmiş bulunmasına rağmen, Hicaz Araplarının bir devletinin olmayışı mânidârdır.

Hicaz Arapları, meselelerini kabile sistemine dayalı güçlü gelenekleri aracılığıyla çözmekteydi. Dinî, siyasî, idârî ve savaşla ilgili işlerin idaresi kabileler arasındaki görev dağılımı esasına göre işlemekteydi. Onlar, devlet kurma suuruna ve devletin nazarı ilkelerine hicretten sonra, Medine döneminde kavuşmuşlardır. Mekke dönemi inancın pekiştirdiği, daha ziyade itikâdî ve ahlâkî esasların vaz'edildiği bir dönem olmuştu. Ağır baskı ve zulüm altında bırakılmış olan müslümanların Mekke döneminde devletle ilgili nazariyeler geliştirmelerini beklemek elbette ki mümkün değildir. Mekke döneminde, muhtemelen dinlerini rahatça yaşayabilmeleri için özgürlüğün ne kadar önemli olduğunun suuruna varmış ve bunun için kendilerine ait bir yapının gerektiğini anlamış olmalıydılar.

Müslümanlar, Medine'ye hicretten sonra, şartların tabii sonucunda, bazı tarihçilerin "site devleti" dedikleri, belki çok teşkilatlı değil ama gerçek bir devlet kurma şansını yakalamışlardır.

Hız. Peygamber, bir devlet kurduğunu açıkça ilan etmemişti, fakat, Medine döneminin en başından itibaren devlet olmanın gerektirdiği bütün uygu-

lamaları sergilemiştir. Bir devlet kurduğunu ilan etmediği gibi, kendini de devlet başkanı sıfatıyla tanıtmamıştır. Esasen, o, bir peygamberdir ve asıl vazifesi kurtuluşa giden yolda insanlara önderlik etmektir.

Hz. Peygamber'in aynı zamanda bir devlet başkanı olup olmadığı tartışılmıştır. Fakat, bize göre onun devlet başkanı vasfının bulunduğu da bir gerçektir.

Onun bu devleti idare ederken yaptığı uygulamalar ve nazari anlamda ortaya koyduğu ilkeler, sonraki idarecilerin uygulamalarında örnek teşkil ettiği gibi, tarih içerisinde ortaya konan siyaset nazariyelerinin de fikri temelini meydana getirmiştir.

Nitekim, Hz. Peygamber'in şu sözleri sonraki siyaset nazariyelerinin de önemli kaynaklarından biri olmuştur:

"Bana itaat eden Allah'a itaat etmiş olur. Bana isyan eden Allah'a isyan etmiş demektir."

"Benim tayin ettiğim yöneticiye (emîr) itaat eden bana itaat etmiş, benim tayin ettiğim yöneticiye isyan eden de bana isyan etmiş olur"¹.

Bu hadis, yönetenle yönetilen arasındaki ilişkiyi düzenleyen pür nazariye-yeyi oluşturmaktadır. Buna göre;

1. Hz. Peygamber açıkça bir devlet başkanıdır. O, devletin en üst kademesindeki konumunu ilâhî temel üzerinde anlamlandırırken, devleti de aynı temele oturtmaktadır. Bu durum hadisin birinci kısmında açıkça görülmektedir.

2. Devlet başkanı en tepedeki kişi sıfatıyla şahsında devleti temsil ettiği için, ona olduğu kadar onun tayin ettiği yöneticiye başkaldırı da aynı mânevî otoriteye başkaldırı anlamını taşımaktadır.

Bu konuyla ilgili olarak Nevevî'nin (ö.h.676) Müslim'e koyduğu bir bâb başlığı dikkat çekicidir: "Günah dışında yöneticilere itaatın vacip ve günah söz konusu olduğunda itaatın haram olması". Nevevî'nin bu bâb başlığı kendisinin bu fikirde olduğunu gösterdiği gibi, Müslim'in (ö.h.261) de aynı düşüncüyü paylaştığını göstermektedir. Nitekim, Müslim burada önce "ey iman edenler! Allah'a, elçiye ve sizden olan yöneticilere itaat edin" (4-Nisâ-59) ayetini vermekte, ardından itaat ve isyanla ilgili yukarıdaki rivayeti zikretmektedir.²

Aynı bâbta yer alan başka bir hadiste Hz. Peygamber Ebu Hüreyre'ye şöyle buyurmaktadır: "Yâ Ebu Hüreyre! Sana düşen zor veya geniş zamanlarında, neşeli ya da üzüntülü anlarında, hakkın verilmediğinde dahi itaat etmektir"³

Nevevî (ö.h.676) bu hadisi izah ederken, yukarıdaki hadisi de hatırlatarak, burada itaat ile kastedilen anlamın "mutlak" olduğunu, yani her hal ve şart altında bu itaatın gerekli olduğuna mutlak ifadelerle vurgu yapıldığını, fakat başka hadisler göz önüne alındığında "günah" söz konusu ise yöneticiye itaat edilemeyeceğini söylemektedir.⁴

1 Buhârî, *Cihad*, V. 8; Müslim, *İmâre*, III. 1466.

2. Müslim, *İmâre*, III. 1465.

3 Müslim, *İmâre*, III. 1467.

Görüldüğü gibi, Tanrı'dan halka doğru, birbirine raptedilmiş zincirin halkalarını andıran bir yapılanma söz konusudur.

Tanrı, peygamberini göndererek hem dinini insanlara ulaştırmış hem de onlara devlet nasip etmiştir. Dinin tebliğcisi olduğu kadar, devlet başkanı sıfatıyla da peygambere itaat gerekli görülmüş, peygamberin tayin ettiği yöneticiye itaat peygambere itaate bağlanarak devlet ve onu yönetenler ayrılmıştır.

Buhârî (ö.h.256) "günah söz konusu olmadığı taktirde imamı işitip itaat etmek (vaciptir)" ünvanıyla açtığı bâbda "Habeşli bir köle dahi emiriniz olsa onu işitip itaat edin" hadisini vermektedir.⁵

Hz. Peygamber zamanında devlet hem "kutsal ve soyut" anlamını kazanmış, hem de onu yönetenler devletle bir tutulmuştur.

Bununla ilgili olarak şu hadisi örnek verebiliriz: "Hz. Peygamber bir askeri birlik görevlendirmiş, Ensar'dan birini başlarına komutan tayin etmişti. Askerlere de ona dinleyip itaat etmelerini ve onu kızdırmamalarını emretmişti. Komutan askerlere 'bana odun toplayın' emrini verdi, askerler odunu topladılar. 'Ateş yakın' dedi, ateş yakıldılar. Komutan askerlere 'resulullah sizden bana itaat etmenizi istememiş miydi' diye sordu. 'Evet' dediler. Komutan 'o halde ateşe girin' emrini verdi. Adamlar birbirlerine baktılar. 'Bunu resullaha götürüreceğiz' dediler...Bu olayı peygambere anlattıklarında peygamberimiz şöyle buyurdu: 'Eğer o ateşe girseydiniz, ebediyen çıkamazdınız. İtaat ma'rufta olur'⁶. Ma'ruf kavramına daha sonra temas edeceğiz. Bu rivayette iki durum karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, yöneticiye itaat emredilmiş olmakla beraber, bu itaat mutlak bir itaattir. Bazı durumlarda itaat söz konusu olmayabilir. Medine döneminde müslümanlar yavaş yavaş, bir cemaat olmanın ötesinde bir devlet kurmaya ve o devletin halkı olmaya doğru ilerlemektedir. Bu konuda rivayet edilmiş olan bir çok hadis, müslümanların devlet ile peygamberi aynileştirdikleri izlenimini vermektedir. Buna şaşmamak gerekir, zira o hem bir peygamber hem de bir devlet adamıdır.

Fakat, devlet ile yöneticinin aynileşmesi peygamberin kendine has özel bir durum olarak algılanmalıdır; çünkü, o bir peygamberdir, peygamber olması nedeniyle verdiği emirlerin dinin bir gereği mi olduğu yoksa devlet başkanının ichtihadi bir tutumu mu olduğunu ayırmak zor olabilmektedir. Peygamberin vefatından sonra ise devlet başkanlarının emir ve tavırlarının ichtihadi olduğu bellidir. Cahiliye Araplarında devlet ve onun bu tip bir anlamından söz edemediğimize göre, bunu ilk müslümanlar için özgün bir durum olarak kabul edebiliriz.

Devletin kutsal ve soyut bir kurum oluşu, Hz. Peygamber zamanında olduğu gibi sonraki dönemlerde de devam etmiş, devlet, her şeyin üzerinde ve daimi bir kurum şeklinde algılanmıştır. Bugün İslâm dünyasında devlet hakkındaki düşüncelerimizin temelini bu anlayış oluşturmaktadır. Bireyselleşme

4 Nevevî, Yahya b. Şeref, *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi Müslim*, Beyrut 1392, c.12, s.224.

5 Buhârî, *İmâre*, VIII. 105.

6 Müslim, *İmâre*, III. 1469.

ve küreselleşmenin bütün hızıyla devam ettiği günümüzde, devlet ilâhî temellerinden arındırılarak beşeri bir organizasyon olarak düşünülmektedir. Böyle bir fikri değişimi biz de yaşıyoruz. Bu değişim, demokrasiye geçişimizin sağlanabilmesi açısından gerekli görülmektedir. Fakat, kutsal ve soyut devlet anlayışının, demokratik bazı değerlerin kazanılması ve gelişmiş çağdaş bir devlet haline gelebilmemiz açısından ne gibi bir engel yarattığı sorgulanmak zorundadır.

Yukarıda, Hz. Peygamber zamanında devlet ile devlet başkanının aynileştiğini, ancak bunun Hz. Peygamber'in özel konumundan kaynaklandığını ve ona has olduğunu belirtmiştik. Bunun yanı sıra, İslâm'ın başlangıcından bu güne kadar "yöneten-yönetilen ilişkileri", "dünya-ahiret ilişkileri" sadedinde ele alınmış, hem yöneticinin yasa ve uygulamaları hem de ona itaat ve isyanı uhrevî sonuçlar doğuran ameller cümlesinde değerlendirilmiştir.

Meselâ, zamanın halifesini tanımadan (ona bey'at etmeden) ölenin cahiliye ölümü üzere öleceğini⁷ bildiren rivâyet, siyâsî alanı ilgilendiren bu meseleyi itikadi ve ameli bir boyuta taşımaktadır.

Bu durumu vurgulayan önemli rivayetlerden biri şöyledir:

"İmam (devlet başkanı) bir kalkandır. Düşmana karşı onun arkasında savaşılar, onunla (her türlü tehlikeden) sakınılar. Eğer imam Allah korkusunu emreder ve (icraatlarında) adil olursa, onun ecrini alır. Aksi istikamette hareket edecek olursa, bu kez aleyhine sonuç elde eder".⁸

Bu rivayete dikkat edecek olursak, imam, müslümanları bir araya toplayan, dirlik ve düzeni sağlayan, topluma önderlik eden ve onları her çeşit olumsuz etkilenmelerden koruyan bir kalkan mesabesinde. Başka bir ifadeyle, bu hadis, imama olağanüstü yetki ve özellikler kazandırmaktadır. Diğer taraftan dikkat çeken bir başka nokta, imamın olumsuz uygulamaları görüldüğünde, onun Allah'a karşı sorumlu olduğu, ancak ümmete karşı herhangi bir sorumluluk taşımadığı izlenimi verilmektedir. Bu durum, yöneticinin nasıl gideceği konusunu muğlak bırakmaktadır. Günümüz demokrasilerinde görülen devlet başkanının halk tarafından seçildiği gibi, memnuniyetsizlik durumunda yine halk tarafından görevden uzaklaştırılacağı felsefesiyle barışık bir teorik alt yapı sunmamaktadır. Nitekim, Klâsik siyaset teorilerinde, devlet başkanının nasıl gideceği sorusu büyük ölçüde cevapsız bırakılmakta, alternatif bir yöntem olarak silahlı isyan ön plâna çıkıyor gibi gözükmektedir.

Hal böyle olunca, yöneticiye itaatin Allah'a itaatle bir tutulması da yöneten yönetilen ilişkilerinin dini sonuçlar doğuran ameller arasında zikredilmesini zorunlu kılmıştır.

Konuya temas eden eski eserlerde, imâmetin (imâm tayininin) müslümanlar üzerine câiz veya vâcip olup olmadığı meselesi üzerinde de durulmaktadır. Konunun dini alanda tartışılması ve "câiz" ve "vâcip" gibi teklif ifade eden kavramlarla açıklanmaya çalışılması, bu işin uhrevî boyutu olduğuna inanıldığını göstermektedir.

7 Buhârî, *Fiten*, VII. 86.

8 Müslim, *İmâre*, III. 1471.

İmâm tayinini câiz görmenin anlamı, müslümanların bu işle ilgilenmelerinin serbest bırakılması anlamına gelmektedir. Vâcip görülmesi ise, imâm tayininin namaz, oruç gibi teklif gerektiren ameller arasında değerlendirildiğini göstermektedir.

Günümüz demokrasilerinde iktidarların tayini halkın vatandaşlık hakları arasında sayılmakta, bir bakıma varlığının ve gücünün idrakine varmış kişiliğin bir göstergesi gibi kabul edilmektedir. Dolayısıyla bunun uhrevî bir sonucu olduğu da düşünülmemektedir. Tabii, gerek İslâm'da gerekse çağdaş demokrasilerde devlet başkanının ya da iktidarın tayininde isabet etme gibi bir ön şart aranmamaktadır. Başka bir deyişle, kişi, başkasının beğenmediği bir imâma bey'at edebilir veya başkalarının tasvip etmediği bir siyasi hareketi iktidar yapabilir; birine göre günahkâr olan diğerine göre doğru yolda bulunabilir veya bir siyasi görüşe göre haklı olan diğerine göre yanlış yolda olabilir. Bunlardan hangisine bey'at edilirse edilsin, hangisi iktidara taşınırsa taşınırsın, fark etmez, müslüman uhrevî sorumluluktan kurtulmuş olmakta, vatandaşlık haklarını yerine getirmiş bulunmaktadır. Tercihden dolayı kınama söz konusu değildir.

* * *

Medine'ye hicretle birlikte kurulduğu kabul edilen ilk İslâm devleti başkanlığında varlığını sürdüren "tek" devletti. İlk halifeler Ebu Bekir, Ömer ve Osman zamanlarında devletin teklifi devam ettirilebilmiştir. Ancak, Ali'nin hilafeti zamanında Muâviye'nin Şam'da bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte iki başlı bir devlet görünümü ortaya çıkmıştır. Daha sonra Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'de halifeliğini ilan etmesiyle beraber bu durum daha da pekişerek devam etmiştir. Emevi halifesi Yezid zamanında muhaliflerin bertaraf edilmesinden sonra devletin teklifi bir süre daha devam etmiştir. Fakat, ilerleyen asırlarda müslümanların hakimiyeti altındaki topraklarda birden fazla devlet kurulmuş, devletin teklifi fiilen yaralanmıştır. O günden bu güne kadar İslâm dünyası hiçbir zaman tek devletin yönetimi altında bulunmamıştır.

Devletlerin toprak bütünlüklerini ve iktidarlarını koruma istekleri son derece doğaldır. Bu nedenle, Ebu Bekir zamanında yalancı peygamberlerin ortaya çıkmaları, merkezi otoriteye isyan anlamına gelen siyasi bir çıkıştır. Halife olarak Ebu Bekir de askeri hareketle bunları bastırmıştır. Ali'nin Aşşe ve Muâviye ile savaşımak zorunda kalması hemen hemen aynı anlamı taşımaktadır.

İlk dönemlerden itibaren müslümanların tek devletin çatısı altında yaşamaları gerektiği fikri her zaman teoride kalmış, fiiliyatta ise tamamen tersi yaşana gelmiştir. Günümüzde bu gibi ihtiyaçlar milletler arası örgütler tarafından karşılanmaktadır.

* * *

Hadis kültüründe ve devlet hakkındaki teorik yaklaşımlarda, devlet başkanı ile devlet aynilemiş, devlet başkanına ve onun tayin ettiği yöneticiye itaat gerekli görülmüş olsa bile, "ma'siyet" veya "zulüm" noktasında devlet

başkanına başkaldırı caiz kabul edilmiştir. Bu nedenle İslâm siyaset kültüründe yöneticinin "lâ yus'el" olarak algılandığı düşünülmemelidir. Fakat, asıl problem isyân veya zulüm halindeki yöneticiye ne yapılacağı ve nasıl yapılacağı sorusudur.

Ma'siyet, dini bir kavramdır. Aynı şekilde zulüm ve "ma'ruf" kavramları da dini içerikli kavramlardır. Burada, yönetimi dinî baskı altında tutma eğilimini açıkça görmekteyiz. Yukarıda, yöneticiye itaatın dinî amel-cümlesinden algılandığını belirtmiştik. Bu durum, yöneticiyi kadir-i mutlak bir konuma getirebileceği için, halka, ma'siyet ve zulüm gibi bazı durumlarda yöneticiye itaat etmeme hakkının tanınmış olması, devleti yönetenin kadir-i mutlaklığını ve sorgulanamaz oluşunu dengeleyici bir rol oynamıştır.

Ma'siyet, günah demektir. Yani, Allah'ın açıkça emrettiği bir şeyi yapma veya yasakladığı bir fiili işleme durumudur, Allah'a isyandır. İslâm siyaset kültüründe devlet başkanı halkın dinî yaşantısını ve haklarını korumakla da mükellef olduğu için, halkı inancına aykırı şeylere zorlama hak ve yetkisine sahip değildir. Bu nedenle, hadislerde de görüldüğü gibi, devlet başkanı günah olanı emrettiği zaman ona itaat vacip görülmemiştir.

"Zulüm" kavramı ma'siyetten farklı değerlendirilmiştir. Hadisler incelendiğinde yöneticinin zulmünün daha çok haksız uygulamalar şeklinde açığa çıktığı görülmektedir. Meselâ, halktan zorla vergi alınması, insanların yerinden-yurdundan edilmesi gibi uygulamalar zulüm çerçevesinde değerlendirilmiştir. Böyle bir durumla karşı karşıya kalan kişi devlet başkanına veya onun tayin ettiği yöneticiye başkaldırı hakkına sahip görülmemiştir.

"Ma'ruf" kavramı ise geniş anlamda müslümanların, dar anlamda yönetenlerin Kur'an'a ve sahih sünnete aykırı olmayan, insanlığın ortak değerleriyle çelişmeyen, sahih geleneğin paralelinde ve akla uygun düşünce ve davranışlarını ifade etmektedir. Devlet başkanına itaatın ma'rufta olması, bu sayılan özelliklere sahip uygulamalarda ona itaat etmenin gerekli oluşu anlamına gelmektedir.

Erken dönem İslâm alimleri ve değişik mezhepler tarafından yukarıda ele alınan konular çerçevesinde çeşitli siyaset teorileri geliştirilmiştir. Bu aşamada, bu teorilere dair örnekler serdetmek suretiyle, klâsik İslâm düşüncesinde konuya ilişkin düşünceleri gözden geçirmeye çalışacağız.

İslâm tarihinde ilk ortaya çıkan dinî ve siyasî akımlardan biri olan Haricilik ve esasen onların en sistemli ve günümüze kadar devam ede gelmiş bir kolu olan İbâdilik'in görüşlerini özetlemekle başlayabiliriz.

İbâdiye'ye göre, imamet için soy önemli değildir. İtaat edilmeye layık olan ve Allah'a itaat eden bir köle dahi imam olabilmektedir.⁹ İbâdiye, kendi ce-

9 Ethem Ruhi Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, AÜİF Yay., Ank. 1983, s. 111.

maatinin işlerini yürütecek ve etrafında toplanabilecek bir imamın seçim yoluyla nasbını, yani tayin edilip başa geçirilmesini kabul etmektedir.¹⁰ Çünkü, imametın vasiyyet veya tayinle değil, ancak cemaatin icması, yani serbest seçimle gerçekleşeceği hususu İbadiye'nin en esaslı prensiplerinden biridir.¹¹

Kelami ekollerden biri olan Mutezile, Devlet başkanının seçimle iş başına geleceği fikrindedir.¹² Mutezile alimleri, Ebu Bekir'in iktidara geliş şeklini örnek göstererek "seçim ve sözleşme" esasını savunmuşlardır.¹³ Mutezile, Abbasi halifelerini kastederek, halifenin Allah'ın yer yüzündeki temsilcileri olduklarını ileri sürmüştür. Sultan, otorite ve gücü temsil etmektedir. Dolayısıyla, sultan Allah'ın yer yüzündeki gücü ve temsilcisi durumundadır. Allah adına yer yüzündeki yürütmeyi sağlamakta, yaptığı her işi Allah adına yapmaktadır.¹⁴ Buradan da anlaşılacağı gibi, Mutezile, imamlık makamına ilâhî bir netelik kazandırmaktadır.

İslâm tarihinde, Ehl-i Sünnet'le birlikte en güçlü siyaset doktrini geliştiren mezheplerden birisi Şia, özellikle İmamiye Şiası'dır. İmamiye Şia'sına göre, imamet ancak Allah'tan nas ile veya önceki imamın sonraki imamı tayini ile gerçekleşir. İnsanların seçimiyle imam olunmaz. İnsanlar dilediklerini imam tayin etme, diledikleri zaman imamı azletme hakkına sahip değildirlir.¹⁵ İmamet dini esaslardan biridir. İmamların buyrukları Allah'ın buyrukları gibidir. Yasakları Allah'ın yasakları mesabesinde. Onların emirlerini reddeden peygamberin emirlerini reddetmiş olmaktadır.¹⁶ Erken dönem İmamiye Şiası'nın inancına göre, her asırda, peygamberin görevini üslenmiş, insanları dünya ve ahiret saadetine götürme sorumluluğunu almış bir imamın bulunması gereklidir. Yine İmamiye Şiası'na göre imamet nübüvvetin devamıdır.¹⁷ Şia'ya göre, imamları sevmek iman, onlardan nefret küfürdür. Onların buyruğu Allah'ın emri, yasakları da Allah'ın yasağıdır.¹⁸ İmamlar günahahtan beridir. Büyük veya küçük hiçbir günah işlemezler.¹⁹

Ehl-i Sünnet ve günümüz İmâmiye Şiası'nın imamet anlayışında ciddi değişime yol açan Humeyni'nin siyaset doktrinlerini karşılaştırmalı olarak müstakil bir çalışmada ele alacağımız için, burada bu iki ekolün konuyla ilgili görüşlerine temas etmeyeceğiz.

Buraya kadar anlatılanlardan hareketle, günümüz İslâm dünyasını demokratikleşme sürecinde ne gibi sıkıntıların beklediği bir nebze olsun or-

10 Fiğlalı, age. S.111.

11 Fiğlalı, age. S.115.

12 Mahmut Ay, *Mutezile ve Siyaset-Mutezilizmin İktidar Mücadelesi*, Pınar Yay. İst., Kasım 2002, s. 51-52.

13 Ay, age, S.70.

14 Ay, age, S.247.

15 Muhammed Rıza'l-Muzaffer, *Şia İnançları*, Çev: Abdülbaki Gölpınarlı, Zaman Yay. İst., 1978, s.50.

16 Muhammed Rıza'l-Muzaffer, age. s. 54.

17 Muhammed Rıza'l-Muzaffer, age. s. 50

18 Kummî, İmnu Bâbeveyh, *Risâletu'l-Ftikâdâti'l-İmâmiyye (Şif İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, çev: Ethem Ruhi Fiğlalı, AÜİF Yay. Ank. 1978, s. 109-110.

19 Kummî, age. s. 113.

taya çıkmış bulunmaktadır. Yüzlerce yıllık tecrübe teorik birikimin bugün İslâm ülkelerinde hâlâ hükmünü sürdürdüğüne şahit olmaktayız. Müslümanların fikri dünyalarına derinden nüfuz etmiş olan bu tecrübe ve düşünce yapısının değişime zorlayan dış ve iç şartlar istikametinde yeni bir şekil alması, müslüman ülkelerin demokrasiye geçişlerinin çağdaş demokrasilerde olduğu gibi veya en azından kendi yerel şartlarına uygun bir biçimde sağlanabilmesi çok zor gözükmektedir. Bununla söz konusu gelişme ve değişimin imkânsız olduğunu söylemek istemiyoruz, ne var ki, eğer İslâm dünyasının çağdaş demokrasileri ve bunların evrensel değerlerini benimsemesi gibi bir zorunluluk söz konusuysa, bunun ya dışarıdan bir takım baskılar sonucunda veya iç dinamiklerin etkisiyle olacağı var sayılabilir. Fakat, her ne şekilde olursa olsun, bu değişimin yumuşak geçişler tarzında olamayacağı, belki de çok kanlı olaylarla sonuçlanacağı anlaşılmaktadır.

Bu değişim ve yenileşmenin klâsik İslâm siyaset teorilerinin yeniden gözden geçirilmesi ve Hadis kültüründen kaynaklanan zorlaştırıcı yorumların terk edilerek günün şart ve ihtiyaçlarına uygun yeni yorum arayışlarına doğru gidilmesi ile gerçekleştirilebileceği kaçınılmaz görünmektedir.